

BP 72 1000

JERZY TYRANOWSKI
Poznań

CI 473

USTANOWIENIE GRANICY PAŃSTWOWEJ W ŚWIETLE PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO

1. PROCES POWSTANIA GRANICY PAŃSTWOWEJ W DOKTRYNIE PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO

W opracowaniach traktujących o procesie powstania granicy państwowej występują różnice poglądów dotyczące zarówno wyróżnienia poszczególnych etapów występujących w tym procesie, jak ich znaczenia prawnego. Opracowanie niniejsze stanowi próbę usystematyzowania tego zagadnienia; ma ono również wykazać, że tradycyjnie stosowana w tym zakresie terminologia jest niewiele przydatna przy określaniu znaczenia poszczególnych aktów i czynności składających się na proces formowania granicy państwowej¹.

Pewien model, od którego można zacząć niniejsze rozważania, stanowi przeprowadzony przez S. B. Jonesa podział procesu kształtowania granicy na cztery etapy²:

- 1) decyzja polityczna w sprawie podziału terytorium (*political decisions on the allocation of territory*);
- 2) delimitacja granicy w traktacie;
- 3) demarkacja granicy w terenie;
- 4) administracja granicy.

Wielu autorów polskich, przyjmując zasadniczo ten podział, wyróżnia tu trzy etapy³:

¹ Autor prezentuje tu poglądy odmienne od tych, które przedstawił w artykule pt. *Umowy dotyczące granic*. „Sprawy Międzynarodowe” nr 10/1973; zob. też J. Tyranowski, *Sukcesja państw a traktaty dotyczące granic*. Poznań 1979, ss. 76 - 124.

² S. B. Jones, *Boundary-Making. A Handbook for Statesmen, Treaty Editors and Boundary Commissioners*. Washington 1945, s. 5.

³ A. Klafkowski, *Prawo międzynarodowe publiczne*. Warszawa 1979. Wyd. V zmienione, ss. 200 - 281; B. Wiewióra, *Niektóre zagadnienia delimitacji i demarkacji granicy polsko-niemieckiej*. „Zeszyty Naukowe UAM” 1957, Prawo z. III, ss. 4 - 5; K. Skubiszewski, *Zachodnia granica Polski*. Gdańsk 1969, s. 429; K. Skubiszewski, *Zachodnia granica Polski w świetle traktatów*. Poznań 1975, ss. 202 - 203; J. Symonides, *Terytorium państwowe w świetle zasady efektywności*. Toruń 1971, ss. 183 - 184; W. Góralczyk, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*. Warszawa 1977, s. 180 — autor pierwszy etap określa jako

- 1) decyzję polityczną, która ogólnie określa granicę;
- 2) delimitację granicy czyli szczegółowy opis granicy w akcie prawa międzynarodowego oraz ewentualne zaznaczenie jej na mapie;
- 3) demarkację granicy czyli szczegółowe wytyczenie granicy w terenie zgodnie z zasadami określenia granic państwowych, oznakowanie granicy w terenie i naniesienie tych znaków na mapę szczegółową.

Powyższy podział procesu formowania granicy państwowej na trzy (lub też cztery etapy) nie został w piśmiennictwie prawa międzynarodowego powszechnie zaakceptowany. Także praktyka państw nie wydaje się przypisywać poszczególnym etapom takiego znaczenia, jakie by wynikało z zaprezentowanego wyżej podziału. Rozbieżności dotyczą rozgraniczenia poszczególnych etapów, a zwłaszcza znaczenie terminu „delimitacja”.

Pierwszy problem dotyczy wzajemnego stosunku pomiędzy „decyzją polityczną” a „delimitacją”. Bardzo często traktat, który ustanawia granicę, zawiera od razu szczegółowy jej opis, a więc to, co się określa jako delimitację. Problem ten przedstawił B. Wiewióra w sposób następujący:

„[...] dwa pierwsze etapy nie zawsze dadzą się ściśle oddzielić. Tak więc np. decyzja polityczna o ogólnym umiejscowieniu terytorium często zbiega się z etapem drugim — szczegółowym ustaleniem przebiegu granicy oraz zaznaczeniem jej na mapie. Bywa tak wówczas, gdy o ogólnym umiejscowieniu terytorium decyduje konferencja pokojowa, która przygotowuje traktat pokoju: o jej powzięciu dowiadujemy się co najwyżej z protokołów konferencji (o ile zostają opublikowane). W traktacie pokoju znajdujemy natomiast już tylko gotowy opis przebiegu granicy oraz ewentualne zaznaczenie jej na mapie, która bywa w takich przypadkach załącznikiem do traktatu, stanowiącym zwykle jego integralną część. W takich przypadkach mamy więc przejście od razu do drugiego etapu”⁴.

W takich sytuacjach — dodajmy — pojęcie „decyzji politycznej” staje się pojęciem abstrakcyjnym. Do tego zagadnienia wrócimy w dalszych rozważaniach. W tym miejscu można stwierdzić, że decyzje tego typu to przede wszystkim pewne ustalenia co do przyszłych zmian terytorialnych, których prawny charakter nie jest jasny.

Zasygnalizowany tu jedynie problem związany z pojęciem „decyzji politycznej” ma jednak znaczenie drugorzędne wobec komplikacji związanych z określeniem pojęcia „delimitacja” i — w konsekwencji — pojęcia „demarkacja”.

Już na początku bieżącego stulecia lord Curzon stwierdził w tej mierze co następuje:

„ogólne określenie i opis granicy państwowej oraz wyznaczenie ogólnego przebiegu linii granicznej na mapie o dużej podziale”.

⁴ B. Wiewióra, *Granica polsko-niemiecka w świetle prawa międzynarodowego*. Poznań 1957, s. 170.

„Agenci dyplomatyczni oraz dokumenty zazwyczaj mieszają znaczenie dwóch słów «delimitacja» i «demarkacja», używając ich tak, jakby stanowiły terminy zamienne. Tak jednak nie jest. Delimitacja oznacza cały wcześniejszy proces określania granicy włącznie z zawarciem go w traktacie lub konwencji. Lecz kiedy komisarze lokalni przystępują do pracy, to zaangażowani są oni nie w czynność delimitacji, ale w czynność demarkacji”⁵.

Według McMahona „Delimitacja» oznacza ustalenie linii granicznej w traktacie lub w inny sposób oraz jej określenie w pisemnej, werbalnej formie. «Demarkacja» obejmuje faktyczne wytyczenie linii granicznej i jej oznaczenie za pomocą słupów granicznych lub innych podobnych znaków fizycznych”⁶.

S. B. Jones zgodnie ze swoją koncepcją podziału procesu kształtowania granicy stwierdził, iż

„... Delimitacja oznacza ustalenie położenia granicy (*the choice of a boundary site*) w traktacie lub w innym formalnym dokumencie. Jest ona krokiem bardziej szczegółowym niż ogólny podział terytorium, lecz mniej szczegółowym niż demarkacja, która zazwyczaj po niej następuje”⁷.

Nie wchodząc w tym miejscu w merytoryczną ocenę przedstawionych tu opinii należy podkreślić stwierdzony przez lorda Curzona fakt zamiennego traktowania przez praktykę pojęć delimitacji i demarkacji.

Co się tyczy stanowisk prezentowanych w nauce prawa międzynarodowego⁸, to pojęcie delimitacji w ujęciu przedstawionym w cytowanych wyżej opiniach jest przyjmowane przez tych autorów, którzy w procesie kształtowania granicy wyróżniają trzy etapy. Autorzy ci ściśle odróżniają pomiędzy delimitacją (ustalenie szczegółowego przebiegu granicy wraz z naniesieniem jej na mapę) a demarkacją (szczegółowe wytyczenie granicy w terenie przez komisję graniczną)⁹.

Jeżeli chodzi o autorów, którzy w procesie powstawania granicy państwowej wyróżniają tylko dwa etapy, to występuje tu zasadnicza różnica poglądów co do znaczenia delimitacji.

Pierwsza grupa autorów sprowadza znaczenie delimitacji do czynności technicznej, polegającej na wytyczeniu granicy w terenie. Tak więc L. Oppenheim i H. Lauterpacht sprowadzają pojęcie delimitacji do czyn-

⁵ Curzon of Kedleston, *Frontiers*. Oxford 1907, s. 51, przypis 1.

⁶ H. McMahon, *International Boundaries*, „The Journal of the Royal Society of Arts”, 1935, Vol. 84, s. 4.

⁷ S. B. Jones, *op. cit.*, s. 57.

⁸ Wszystkie znaczenia nadawane pojęciu delimitacji zestawili B. Wiewióra, *Granica...*, *op. cit.*, s. 172.

⁹ Zob. A. Klafkowski, *op. cit.*, s. 201; J. Symonides, *op. cit.*, s. 184 oraz powołane wyżej prace K. Skubiszewskiego; także W. Góralczyk, *op. cit.*, s. 180; J. Gilas, *Prawo międzynarodowe publiczne*. Toruń 1977, ss. 176-177; J. Symonides, [w:] R. Bierzanek, J. Jakubowski, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe i stosunki międzynarodowe*. Warszawa 1980, s. 221.

ności komisji granicznych, których zadaniem jest wytyczenie granicy w terenie zgodnie z postanowieniami traktatów¹⁰. L. Ehrlich stwierdza, iż zazwyczaj wymienia się w traktacie ogólny bieg linii granicznej, wykreślając często na mapie nowe granice i pozostawiając osobnej komisji granicznej (delimitacyjnej) wytyczenie ich na miejscu¹¹ czyli delimitacja oznacza wytyczenie granicy w terenie. B. Wiewióra skłania się do przyjęcia koncepcji, że delimitacja jest tylko czynnością techniczną, tzn. wytyczeniem w terenie granicy, której przebieg ustalony został w traktacie¹². W ten sposób autor pośrednio skłania się również do tego, że w procesie powstawania granicy występują dwa etapy. Zdaniem J. Makowskiego delimitacja oznacza „szczegółowe wyznaczenie granicy na mapie o dużej podziałce, a potem osłupienie granicy na podstawie tej mapy”¹³. K. Kocot stwierdza, że wyznaczenie granicy obejmuje dwa zasadnicze akty: a) określenie (ustalenie) granicy i b) jej wytyczenie czyli delimitację. Według tego autora wytyczenie czyli delimitacja granicy jest zespołem czynności wykonywanych przez mieszaną komisję zainteresowanych państw (komisję delimitacyjną). Sama zaś czynność oznaczenia granicy specjalnymi słupami-znakami, nazywa się demarkacją¹⁴. Demarkacja stanowi zatem jedną z czynności delimitacyjnych.

Druga grupa autorów, która w procesie kształtowania granicy wyróżnia dwa etapy, przyjmuje, że właśnie delimitacja i demarkacja — jako dwie różne czynności — stanowią owe dwa etapy, przy czym delimitacja zyskuje tu rangę etapu pierwszego i (przez to) zasadniczego. Tak więc np. C. Berezowski wyróżnia rozgraniczenie (*rozgraniczenie*, *délimitation*, *delimitation*) oraz wytyczenie granicy w terenie czyli demarkację¹⁵. L. Gelberg stwierdza:

„Opis granic w umowie międzynarodowej, do której załączona jest mapa, stanowi delimitację, po której następuje wytyczenie jej bezpośrednio na miejscu z udziałem przedstawicieli obu stron czyli demarkacja, z ustawieniem na granicy odpowiednich znaków (słupów granicznych)”¹⁶.

¹⁰ L. Oppenheim, H. Lauterpacht, *International Law. A Treatise*. Vol. I Peace, Eighth Edition, s. 532, przyps. 1.

¹¹ L. Ehrlich, *Prawo międzynarodowe*. Warszawa 1958, s. 508.

¹² B. Wiewióra, *Granica...*, *op. cit.*, s. 173; tenże, *Niektóre zagadnienia...*, *op. cit.*, s. 7.

¹³ J. Makowski, *Charakter prawny umów zawartych podczas drugiej wojny światowej*. „Państwo i Prawo” nr 5/6 1948, ss. 22 - 23.

¹⁴ K. Kocot, [w:] *Zarys prawa międzynarodowego publicznego*. Warszawa 1955, t. 1, s. 232 - 233.

¹⁵ C. Berezowski, *Prawo międzynarodowe publiczne*. Warszawa 1966, cz. I, s. 184.

¹⁶ L. Gelberg, *Zarys prawa międzynarodowego*. Warszawa 1977, wyd. II, s. 137.

Podobne stanowisko znajdujemy w niektórych radzieckich podręcznikach prawa międzynarodowego¹⁷. A. O. Cukwurah pojęciem delimitacji obejmuje „całe postępowanie związane z określeniem (*the determination*) linii granicznej w traktacie, w orzeczeniu arbitrażowym lub sprawozdaniu komisji granicznej odpowiednio do przypadku”¹⁸. Delimitacja może — jego zdaniem — polegać na określeniu granicy jako biegnącej zgodnie z działem wodnym, linią szczytów górskich, środkiem rzeki lub jej środkowym kanałem lub za pomocą równoleżników i południków. Demarkacja natomiast oznacza jej wyznaczenie za pomocą słupów, monumentów, boi itp.¹⁹.

Przed sformułowaniem ostatecznych wniosków należy szczególnie krytycznie ustosunkować się do ostatniej grupy poglądów. Jakkolwiek bowiem szeroko by rozumieć pojęcie delimitacji, to nie można przypisywać jej zasadniczego znaczenia w całym procesie powstawania granicy państwowej. Słusznie bowiem stwierdził K. Kocot, iż

„... Postanowienia traktatowe dotyczące delimitacji implikują uprzednie uznanie legalności i ostateczności dokonanych zmian i nabytków terytorialnych. Delimitacja dotyczy zatem tylko *ex post* i optycznie podziału obszarów; zakłada uprzednie istnienie zgodnego z prawem międzynarodowym zwierzchnictwa państwa nad obszarem”²⁰.

2. ZAGADNIENIE DELIMITACJI W PRAKTYCE PAŃSTW I ORZECZNICTWIE SĄDÓW MIĘDZYNARODOWYCH

Postanowienia traktatowe w sprawie delimitacji dotyczą powołania komisji, których zadaniem jest wytyczenie granicy w terenie. Komisje takie noszą różne nazwy: komisje międzynarodowe, komisje graniczne, komisje demarkacyjne i wreszcie — komisje delimitacyjne²¹.

Traktat wersalski²² pozostawił w art. 30 szczegółowe oznaczenie linii granicznej na rzekach komisjom określonym jako *Commissions de déli-*

¹⁷ *Międzynarodowe prawo*. Moskwa 1964, s. 205; *Kurs międzynarodowego prawa*, t. III — *Osnownyje instituty i otrasli sowriemennogo międzunarodnego prawa*. Moskwa 1967, s. 136; *Międzynarodowe prawo*. Moskwa 1974, s. 254.

¹⁸ A. O. Cukwurah, *The Settlement of Boundary Disputes in International Law*. Manchester 1967, s. 27.

¹⁹ Tamże, ss. 27-28.

²⁰ K. Kocot, *Delimitacja*. Opole 1970, s. 25.

²¹ *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna*. Warszawa 1954, t. I. W indeksie wszystkie tego typu komisje umieszczone zostały pod hasłem „delimitacyjne komisje”, s. 334.

²² *Traktat pokoju pomiędzy mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi a Niemcami z 28 czerwca 1919 r.* (pełny tekst w języku polskim, francuskim i angielskim). Warszawa 1920.

mitation w tekście francuskim i *Boundary Commissions* w tekście angielskim. W odniesieniu do Szlezwigu art. 110 tego traktatu w wersji angielskiej stanowił:

„Pending a delimitation on the spot, a frontier line will be fixed by the Principal Allied and Associated Powers [...]”.

W tekście francuskim ten sam artykuł został sformułowany następująco:

„En attendant d'être précisée sur le terrain, une ligne frontière sera fixée par les Principales Puissances alliées et associées [...]”.

Według art. 30 Komisje, mające na celu wytyczenie granicy w terenie, zostały więc w tekście francuskim określone jako „Komisje delimitacyjne”, a w art. 110 sama czynność wytyczenia granicy w terenie została w tekście angielskim określona jako „delimitacja na miejscu”. Pomimo więc pewnych werbalnych rozbieżności obu tekstów można stwierdzić, że w traktacie wersalskim pojęcie delimitacji zostało zasadniczo odniesione do czynności wytyczenia granicy w terenie.

Traktat pokoju z Węgrami z 10 lutego 1947 r.²³ pozostawia wytyczenie w terenie nowej granicy węgiersko-czechosłowackiej „komisji granicznej” w tekście angielskim, a „komisji delimitacyjnej” w tekście francuskim (art. 1 pkt 4 d).

Traktat pokoju z Włochami z 10 lutego 1947 r.²⁴ ustalił granice Włoch z Francją (art. 2), Jugosławią (art. 3), Wolnym Terytorium Triestu (art. 4) oraz pomiędzy tym terytorium i Jugosławią (art. 22). Będzie tu bardzo pouczające zacytowanie postanowień art. 5 pkt 1 tego traktatu w wersji francuskiej i angielskiej oraz w polskim tłumaczeniu urzędowym:

„La démarcation finale des nouvelles frontières fixés par les articles 2, 3, 4 et 22 du présent Traité sera déterminée sur la place par de Commissions de délimitation composées de représentants des deux Gouvernements intéressés”.

„The exact line of the new frontiers laid down in Articles 2, 3, 4 and 22 of the present Treaty shall be determined on the spot by Boundary Commissions composed of the representatives of the two Governments concerned”.

„Ostateczne wytyczenie nowych granic, ustalonych na mocy artykułu 2, 3, 4 i niniejszego traktatu zostanie dokonane na miejscu przez komisje delimitacyjne złożone z przedstawicieli obu zainteresowanych Rządów”.

²³ *United Nations Treaty Series*, Vol. 100, No. 644.

²⁴ Dz. U.R.P. 1949, nr 50, poz. 378 (załącznik).

Z tekstu francuskiego wynika, że czynności komisji delimitacyjnej polegają na dokonaniu demarkacji w terenie; w tekście angielskim nie występuje natomiast ani wyrażenie „demarkacja”, ani „komisja delimitacyjna”. Polskie urzędowe tłumaczenie mówi o ostatecznym wytyczeniu nowych granic na miejscu przez komisje delimitacyjne.

Podobne problemy występują także w dwustronnych umowach w sprawie granic. Traktat pomiędzy Belgią a Republiką Federalną Niemiec z 24 września 1956 r.²⁵ dokonał pewnych rektyfikacji granicznych. Artykuł 2 traktatu w autentycznej francuskiej wersji stanowi:

„La délimitation exacte de la frontière fixée à l'article 1er sera déterminée sur la place par une commission *ad hoc* [...]. Les frais rendus nécessaires par les opérations de bornage seront partagés par moitié entre les Hautes Parties Contractantes”.

Tekst niemiecki używa odpowiednio następujących wyrażeń „der genaue Verlauf”, „Grenzkommision”, „Vermarkung”. W angielskim tłumaczeniu artykuł ten ma brzmienie następujące:

„The exact demarcation of the frontier established by article 1 shall be determined *in situ* by an *ad hoc* commission [...]. The expenses entailed by the demarcation operations shall be divided [...].”

Francuskie wyrażenie „*La délimitation exacte de la frontière [...] sur la place [...]*” zostało więc przetłumaczone jako „*The exact demarcation [...] in situ [...]*”, a wyrażenie „*les opérations de bornage*” jako „*the demarcation operations*”.

Traktat między Holandią a RFN z 8 kwietnia 1960 r. w sprawie przebiegu wspólnej granicy etc.²⁶ wprowadził również pewne rektyfikacje graniczne. Artykuł 3 traktatu stanowi:

„W miejscach, gdzie granica określona w artykułach 1 i 2 odbiega od hollendersko-niemieckiej granicy jaka istniała w dniu 31 grudnia 1937 r., jej dokładny przebieg zostanie ustalony *in situ* przez Komisję Graniczną (*Frontier Commission*) [...], koszty demarkacji zostaną na równi poniesione przez Umawiające się Strony”.

Tłumaczenie francuskie używa odpowiednio wyrażeń „*Commission de délimitation*” oraz „*les opérations d'abornement*”, a oryginał niemiecki „*Grenzkommision*” oraz „*Vermarkung*”.

Chińsko-birmański traktat graniczny z 28 stycznia 1964 r.²⁷ przewidywał utworzenie wspólnego Komitetu dla przedyskutowania i opracowania rozwiązań konkretnych kwestii dotyczących granicy chińsko-

²⁵ *United Nations Treaty Series*, Vol. 314, No. 4549.

²⁶ *United Nations Treaty Series*, Vol. No. 7404.

²⁷ *British and Foreign State Papers*, Vol. 164, ss. 651 - 654.

-birmańskiej, wyszczególnionych w art. II tego traktatu, przeprowadzenie pomiarów granicy, ustawienie znaków granicznych i przygotowanie traktatu granicznego. Traktat zawiera takie sformułowanie, jak

„... całość niezdelimitowanej granicy od [...] do [...] zostanie zdelimitowana wzdłuż tradycyjnej linii [...]”; „Wspólny komitet wyśle zespół mierniczy [...] celem dokonania delimitacji i demarkacji wzdłuż [...] linii granicznej i ustanowienie znaków granicznych”.

Traktat graniczny chińsko-pakistański z 2 marca 1963 r.²⁸ stwierdza, iż granica pomiędzy chińskim Sinciangiem a obszarami znajdującymi się pod kontrolą Pakistanu nigdy nie została formalnie zdelimitowana, i że obie strony postanowiły zdelimitować ją na bazie tradycyjnej linii granicznej (*traditional customary boundary line* — art. 1). Artykuł 2 zawiera szczegółowy opis granicy. W art. 4 powołana została „Wspólna Graniczna Komisja Demarkacyjna”. Zadaniem Komisji było przeprowadzenie pomiarów granicy na miejscu, ustawienie znaków granicznych, przeprowadzenie linii granicznej na wspólnie przygotowanych mapach, opracowanie protokołu zawierającego szczegółowy opis przebiegu linii granicznej, położenia znaków granicznych etc.

W umowach granicznych Polski występują różne nazwy. Umowa między Polską a ZSRR z 16 sierpnia 1945 r.²⁹ powołuje „dla przeprowadzenia w terenie granic” opisanych w art. 2 Umowy „Mieszana Komisję Polsko-Radziecką”. Polsko-radziecka umowa z 15 lutego 1951 r.³⁰ powołała „Mieszana Polsko-Radziecką Komisję dla Delimitacji Granicy”. Polsko-radziecka umowa z 5 marca 1957 r. w sprawie wytyczenia granicy w części przylegającej do Morza Bałtyckiego³¹ mówi o „Polsko-Radzieckiej Komisji Mieszanej do wytyczenia granicy państwowej”. W umowie między Polską a ZSRR z 15 lutego 1961 r. o stosunkach prawnych na polsko-radzieckiej granicy państwowej oraz współpracy i wzajemnej pomocy w sprawach granicznych³² do dokumentów wytyczenia granicy zalicza się m. in. „dokumenty delimitacyjne wymienione w opisach protokolarnych” (art. 1 pkt 2/c). Układ Zgorzelecki z 6 lipca 1950 r.³³ oraz polsko-czechosłowacka umowa z 13 czerwca 1958 r. o ostatecznym wytyczeniu granicy państwowej³⁴ mówią o „Komisjach mieszanych” do wytyczenia granicy państwowej.

²⁸ „American Journal of International Law” 1963, Vol. 57, ss. 713 - 716.

²⁹ F. Jarzyna, *Umowy graniczne PRL. Wybór tekstów*. Warszawa 1974, s. 7.

³⁰ *Tamże*, s. 9.

³¹ *Tamże*, s. 14.

³² *Tamże*, s. 25.

³³ *Tamże*, s. 20.

³⁴ *Tamże*, s. 18.

Na podstawie powyższego przeglądu praktyki państw można stwierdzić, że w postanowieniach traktatowych terminy „delimitacja” i „demarkacja” często występują zamiennie i są związane z czynnościami odpowiednich Komisji granicznych określanych często jako „komisje delimitacyjne” lub „komisje demarkacyjne”. Nasuwa się zatem jeden tylko wniosek: w świetle praktyki państw delimitacja oznacza zespół czynności o charakterze technicznym, polegających na wytyczeniu granicy w terenie zgodnie z, i na podstawie wcześniejszej decyzji traktatowej.

Zagadnienie delimitacji występuje również w orzecznictwie sądów międzynarodowych.

W opinii doradczej w sprawie delimitacji granicy polsko-czechosłowackiej (sprawa Jaworzyny)³⁵ Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej zajmował się m. in. kompetencją komisji delimitacyjnej utworzonej na mocy art. II decyzji Konferencji Ambasadorów z 28 lipca 1920 r. Artykuł I decyzji ustalał granicę w Cieszynie oraz na Spiszu i Orawie. Decyzję tę (tj. decyzję Konferencji Ambasadorów) STSM określił jako decyzję dokonującą podziału terytorium oraz opisującą i określającą granicę pomiędzy Polską i Czechosłowacją lub jako ustalającą ogólną linię granicy³⁶. Zgodnie z art. II decyzji, zadaniem Komisji delimitacyjnej było *to mark out locally the frontier line* opisanej w art. I. Z wywodów STSM wynika, iż zasadniczo przez delimitację rozumiał on czynności dokonywane w terenie (*the work of delimitation, les travaux de délimitation*) w celu wykonania decyzji Konferencji Ambasadorów³⁷. STSM koncentrował się głównie na wyrażeniu *abornement* (*marking out*), stwierdzając, że wyrażenie to obejmuje wszystkie czynności w terenie, łącznie z możliwością wprowadzenia pewnych modyfikacji ustalonej linii (*modifications of detail*), które uznał za część zwyczajowej procedury wytyczenia granicy³⁸. W pewnych fragmentach swej opinii STSM wiązał pojęcie delimitacji z samą decyzją Rady Najwyższej głównych mocarstw z 27 września 1919 r.³⁹ W innym zaś miejscu, mając na myśli wykonanie odnośnych decyzji, mówił o przeszkodach w zakresie ostatecznej delimitacji (*the final delimitation*) granicy polsko-czechosłowackiej w rejonie Spiszu⁴⁰.

W sporze o świątynię Preah Vihear⁴¹ Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości wypowiedział się na temat znaczenia delimitacji w świe-

³⁵ CPJI, Series B, No. 8.

³⁶ Tamże, ss. 41, 43, 47.

³⁷ Tamże, s. 51.

³⁸ Tamże, ss. 47, 75.

³⁹ Tamże, s. 22.

⁴⁰ Tamże, ss. 16 - 17.

⁴¹ ICJ Reports 1962, s. 6.

tle francusko-syjamskiego traktatu granicznego z 13 lutego 1904 r. Traktat ten w art. 1 ustalał granicę na spornym odcinku wzdłuż pasma górskiego Dangrek zgodnie z linią działu wodnego. Artykuł 3 postanawiał, że zostanie dokonana „delimitacja granic” pomiędzy Syjmem a terytoriami francuskich Indochin⁴². W świetle traktatu delimitacja polegała na czynności wytyczenia w terenie granicy w nim ustalonej. W ten też sposób pojęcie delimitacji zostało w danym przypadku potraktowane przez MTS, który stwierdził, że celem delimitacji było ustanowienie rzeczywistej linii granicy:

„W konsekwencji linią granicy musiała być, zgodnie ze wszystkimi intencjami i celami, linia będąca wynikiem prac delimitacyjnych, chyba że delimitacja okazałaby się nieważna”⁴³.

Właściwy sens tego sformułowania polega na tym, że ustalona w trakcie prac delimitacyjnych linia odbiegała od linii działu wodnego. Nie ma to jednak w tej chwili większego znaczenia. Istotne jest to, że w danym kontekście delimitacja oznaczała czynności związane z wytyczeniem linii granicznej w terenie. Sąd wielokrotnie używa określeń *the work of delimitation (des travaux de délimitation)*, *operation of delimitation (l'opération de délimitation)*.

Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości wyraził też kilka uwag na temat ustalenia granic. Jedna z nich może mieć znaczenie ogólniejsze w przedmiocie delimitacji:

„Istnieją traktaty graniczne, które nie zawierają nic więcej ponad odesłanie do linii działu wodnego lub linii szczytów i które nie zawierają żadnego dodatkowego postanowienia w sprawie delimitacji”⁴⁴.

Ze sformułowania tego mogą wynikać dwa wnioski: po pierwsze — ustalenie granicy w traktacie poprzez określenie jej jako przebiegającej np. zgodnie z linią działu wodnego etc. nie jest równoznaczne z jej delimitacją, po drugie — że delimitacja jest jedynie aktem dopełniającym samo ustanowienie granicy. Tę linię rozumowania rozwinął MTS w późniejszym wyroku w sporze o szelf kontynentalny na Morzu Północnym. W tym przypadku MTS wyraźnie określił różnicę między podziałem (*apportionment*) terytorium a delimitacją i odnośnie tej ostatniej stwierdził:

„Delimitacja jest procesem obejmującym ustalenie granic na obszarze w zasadzie już należącym do państwa nadbrzeżnego, a nie określeniem *de novo* takiego

⁴² *Tamże*, s. 14.

⁴³ *Tamże*, s. 17.

⁴⁴ *Tamże*, s. 34.

obszaru [...]; proces delimitacji polega w istocie na wykreśleniu linii granicznej pomiędzy obszarami, które już należą do jednego lub drugiego zainteresowanego państwa”⁴⁵.

3. USTANOWIENIE GRANICY I AKTY DOPEŁNIAJĄCE USTANOWIENIE GRANICY

Podział procesu kształtowania granicy na trzy etapy (decyzja polityczna, która ogólnie określa granicę; delimitacja; demarkacja) jest podziałem mało przejrzystym i raczej sztucznym. Podział ten w istocie nie daje jednoznacznej odpowiedzi, jaką z prawnego punktu widzenia rolę spełniają poszczególne etapy. Pierwsza trudność występuje już przy próbie zdefiniowania pojęcia „decyzji politycznej, która ogólnie określa granicę”. Trudno jest bowiem określić, na czym polega „ogólny” charakter takiej decyzji. Równie jednak trudno jest określić, na czym polega jej „polityczny” charakter. Czy „decyzja polityczna” to decyzja, która stanowi jedynie zapowiedź mającej dopiero nastąpić zmiany terytorialnej? Jeżeli tak, to charakter taki ma niewątpliwie postanowienie umowy jałtańskiej z 11 lutego 1945 r., że „[...] Polska musi uzyskać istotny przyrost terytorialny na Północy i Zachodzie”⁴⁶. Nie można jednak tego postanowienia zakwalifikować jako ogólnie określającego granicę, gdyż zgodnie z dalszymi postanowieniami wielkość tego przyrostu miała być dopiero ustalona⁴⁷. W każdym razie polityczny charakter odnośnej decyzji polega w tym przypadku na uzgodnieniu przyszłych zmian terytorialnych, których zakres nie został jeszcze dokładnie ustalony. Jeżeli zaś jako decyzję polityczną ogólnie określającą granicę potraktujemy postanowienie umowy poczdamskiej w sprawie zachodniej granicy Polski jako przebiegającej zgodnie z linią biegnącą „od Morza Bałtyckiego bezpośrednio na zachód od Świnoujścia, a stąd wzdłuż rzeki Odry do zbiegu jej z zachodnią Nysą i wzdłuż zachodniej Nysy do granicy czechosłowackiej”⁴⁸, to pojawiają się inne trudności dotyczące znaczenia prawnego tej decyzji. Decyzja ta jest niewątpliwie decyzją, która ogólnie określa granicę. Jeżeli jednak określamy ją jako decyzję „polityczną”⁴⁹, to pomniejszamy lub czynimy niejasnym jej znaczenie wobec bli-

⁴⁵ ICJ Reports 1969, ss. 22 - 23.

⁴⁶ Cyt. za K. Kocot i K. Wolfke, *Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego*, Wyd. IV uzupełnione, 1978, s. 26.

⁴⁷ Tak tę decyzję kwalifikuje A. Klafkowski, *Granica polsko-niemiecka po II wojnie światowej*. Poznań 1970, s. 14.

⁴⁸ Cyt. za K. Kocot i K. Wolfke, *op. cit.*, s. 26.

⁴⁹ Tak tę decyzję kwalifikuje K. Skubiszewski, *Zachodnia granica Polski*, *op. cit.*, s. 429; tenże, *Zachodnia granica Polski w świetle traktatów*, *op. cit.*, s. 203.

zej nieokreślonej decyzji „ostatecznej” w ramach *peace settlement* i — chcąc, nie chcąc — przywiązujemy nadmierne znaczenie do terminu „delimitacja”.

Sumując, zdaniem autora niniejszego opracowania, wyrażenie „decyzja polityczna, która ogólnie określa granicę” nie jest określeniem, przy pomocy którego można by adekwatnie przedstawić znaczenie jałtańskiej lub poczdamskiej formuły dotyczącej zachodniej granicy Polski.

Postanowieniem, które można by nazwać decyzją polityczną ogólnie określającą granicę jest ustalenie umowy jałtańskiej w sprawie wschodniej granicy Polski, która — zdaniem szefów trzech rządów — „powinna bieć wzdłuż linii Curzona, z odchyleniem od niej w pewnych okolicach o pięć do ośmiu kilometrów na korzyść Polski”. Postanowienie to ogólnie określa przebieg granicy i stanowi decyzję polityczną w tym sensie, że mocarstwa nie posiadały kompetencji do podejmowania wiążącej — z prawnego punktu — decyzji w sprawie tej granicy. Kompetencji tej nie posiadały w Jałcie i nie nabyły jej też później. Dlatego ustanowienie nowej granicy wschodniej Polski, o której mowa w Umowie jałtańskiej, nastąpiło w drodze porozumienia dwustronnego między Polską i Związkiem Radzieckim (zob. niżej), aczkolwiek z politycznego punktu widzenia problem ten został przesądzony w Jałcie.

Niezależnie od powyższych rozważań na temat granic Polski, można ogólnie stwierdzić, że pojęcie „decyzji politycznej” nie jest — z prawnego punktu widzenia — jasne. Jeżeli decyzje o takim charakterze znajdują wyraz w traktatach, to stanowią one jedynie zapowiedź przyszłych zmian terytorialnych i w zasadzie nie stanowią części normalnej procedury ustalania granicy państwowej. W sytuacji, kiedy traktat zawiera gotowy opis granicy (co stanowi regułę), konsekwencją wyróżnienia trzech etapów w procesie powstania granicy państwowej jest określenie delimitacji jako pierwszej podstawowej normy, określającej przebieg danej granicy⁵⁰.

Praktyka państw i orzecznictwo nie przywiązuje jednak do podjęcia delimitacji takiego znaczenia. W praktyce państw i w orzecznictwie pojęcie to występuje przede wszystkim w związku z czynnościami komisji granicznych (delimitacyjnych, demarkacyjnych) związanymi z wytyczeniem granic w terenie i tu właśnie należy szukać właściwego znaczenia tego terminu.

Delimitację należy zatem określić jako całokształt czynności polegających na dokładnym ustaleniu przebiegu linii granicznej w terenie, dokonywanych przez wyznaczony do tego organ (komisję) delimita-

⁵⁰ Por. B. Więwióra, *Granica...*, *op. cit.*, s. 172, także s. 168.

cyjny. Kompetencja organu delimitacyjnego może — w zależności od przypadku — przedstawiać się różnie. Może obejmować wprowadzenie pewnych korektur do linii ustalonej w traktacie (potrzeba takich korektur jest dyktowana właściwościami fizycznymi terenu lub względem na interes miejscowej ludności), opracowanie szczegółowego opisu granicy, sporządzenie szczegółowych map granicy *etc.* Demarkacja jest jednym z elementów (ściślej: ostatnim) prac delimitacyjnych i polega na oznaczeniu (oznakowaniu) granicy, tj. na opatrzeniu granicy odpowiednimi znakami.

W świetle powyższego przywiązywanie — jak to nieraz występuje w piśmiennictwie — nadmiernego znaczenia do terminu „delimitacja” nie jest uzasadnione. Nie można zwłaszcza delimitacji utożsamiać z podstawowym aktem, jakim jest akt ustanowienia granicy, czyli — według określenia B. Wiewióry — pierwsza podstawowa norma określająca przebieg granicy.

Można przy okazji zwrócić jeszcze uwagę na pewne dodatkowe niebezpieczeństwo związane z brakiem jasności wokół znaczenia terminu „delimitacja”. Państwa nierzadko występując z żądaniem przeprowadzenia „delimitacji” istniejącej już granicy dążą w istocie do zmiany granicy, tj. do ustanowienia nowej granicy.

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania i stawiając na drugim planie tradycyjnie stosowaną terminologię⁵¹, należy z prawnego punktu widzenia wyróżnić w procesie powstania granicy państwowej dwa rodzaje aktów: 1) ustanowienie granicy; 2) akty dopełniające ustanowienie granicy.

Ustanowienie granicy występuje w związku ze zmianami terytorialnymi: każda zmiana terytorialna oznacza ustanowienie (nowej) granicy. Można rzecz ująć inaczej: ustanowienie (nowej) granicy oznacza zmianę terytorialną. Najczęściej zakres zmiany terytorialnej określony zostaje przebiegiem nowej granicy. Dla przykładu: art. 2 traktatu pokoju z Włochami z 10 lutego 1947 r. stanowił:

„... granica pomiędzy Włochami i Francją, jaka istniała w dniu 1 stycznia 1938 r., będzie zmieniona w sposób następujący: [...], następuje szczegółowy opis nowej granicy!”;

art. 6 postanawiał następnie, iż „... Włochy odstępują Francji wraz ze wszystkimi prawami suwerennymi terytorium poprzednio należące do Włoch a położone po francuskiej stronie granicy francusko-włoskiej określonej w artykule 2”.

⁵¹ K. Kocot, *Delimitacja*, *op. cit.*, s. 15, zwraca uwagę na zacieranie się różnic pomiędzy doktrynalnymi pojęciami, takimi jak: ustalenie granicy, określenie granicy, demarkacja itp.

Akt ustanowienia granicy — obojętnie, czy zawiera szczegółowy opis granicy, czy też opis jedynie ogólny — oznacza, że ustalony został tytuł do terytorium, rozstrzygnięte zostało zagadnienie zwierzchnictwa terytorialnego. Całe późniejsze postępowanie, mające na celu zwłaszcza ustalenie dokładnego przebiegu granicy, ma charakter aktu dopełniającego ustanowienie granicy. Zakres tego postępowania będzie różny w zależności od stopnia konkretyzacji linii granicznej w akcie ją ustanawiającym. W każdym razie postępowanie to będzie dotyczyło granicy już ustanowionej.

Akty dopełniające ustanowienie granicy mogą obejmować różnego rodzaju czynności. Strony lub organ międzynarodowy powołują komisję, której zadaniem jest dokonanie określonych wyżej czynności delimitacyjnych. Wynikiem tych prac jest opracowanie protokołów zawierających szczegółowy opis przebiegu linii granicznej oraz map granicy i rozmieszczania znaków granicznych.

Aktem dopełniającym ustanowienie granicy może też być zawarcie dodatkowego traktatu, zawierającego bardziej szczegółowy opis granicy — jeżeli strony uznają to za konieczne lub pożyteczne.

Aktem dopełniającym ustanowienie granicy może być też w pewnych okolicznościach uznanie granicy. Problem uznania granicy, pomijając zagadnienie związane z podbojem i aneksją, występuje wtedy, gdy o ustanowieniu granicy nie decydowały bezpośrednio zainteresowane państwa (z reguły chodzi o jedno z nich), ale czynnik trzeci, jak np. grupa mocarstw lub upoważniony przez nią organ międzynarodowy. Jako akt dopełniający ustanowienie granicy uznanie ma znaczenie deklaratoryjne⁵².

Granica spełnia nie tylko funkcję rozdzielającą zwierzchnictwo terytorialne sąsiadujących państw, stanowi ona także istotny element w ich sąsiedzkiej współpracy i dlatego państwa zawierają specjalne umowy w sprawie reżimu granicy (*boundary régime, régime de la frontière, reżim granicy*). Umowy te nie mają już zasadniczo bezpośredniego związku z aktem ustanowienia granicy⁵³. Ponieważ jednak ustalenie reżimu granicy ma istotne znaczenie dla spełnienia przez granicę wszystkich jej funkcji, można umowy w sprawie reżimu granicy również zaliczyć do aktów dopełniających ustanowienie granicy.

⁵² Od sytuacji, kiedy uznanie granicy ma znaczenie deklaratoryjne, należy odróżniać sytuację, kiedy problem uznania jako zagadnienie prawne w ogóle nie występuje; tak np. zgoda Niemiec na polsko-niemiecką granicę po I wojnie światowej (a zatem równocześnie jej uznanie) była zawarta w samym traktacie wersalskim i żadne późniejsze jej uznanie ze strony Niemiec nie było już potrzebne. Zob. J. Tyranowski, *Sukcesja państw...*, op. cit., ss. 103 - 112.

⁵³ Na temat znaczenia reżimu granicy zob. J. Tyranowski, jw., ss. 100 - 102,

Na podstawie powyższych ustaleń możemy wyróżnić dwa podstawowe rodzaje traktatów w sprawie granic: a) traktaty ustanawiające granicę i b) traktaty dopełniające ustanowienie granicy⁵⁴.

Traktat ustanawiający granicę przesądza zagadnienie zwierzchnictwa terytorialnego; traktat dopełniający ustanowienie granicy ustala dokładniejszy przebieg linii granicznej i zazwyczaj reguluje w szerszym zakresie wzajemne prawa i obowiązki stron w odniesieniu do granicy; stosownie do okoliczności traktatem dopełniającym ustanowienie granicy będzie traktat zawierający uznanie granicy.

4. CHARAKTER PRAWNY UMÓW DOTYCZĄCYCH GRANIC POLSKI

Zagadnienie granic Polski po II wojnie światowej, a zwłaszcza granicy polsko-niemieckiej, zostało w polskim piśmiennictwie wyczerpująco omówione⁵⁵ i nie ma potrzeby powracania do tego zagadnienia w szerszym zakresie. Celem niniejszych uwag jest jedynie ustalenie, które z umów dotyczących granic Polski miały charakter traktatów ustanawiających te granice, a które były traktatami dopełniającymi ich ustanowienie.

Umową o podstawowym znaczeniu dla powojennych granic państwa polskiego jest umowa poczdamska z 2 sierpnia 1945 r. Umowa ta bezpośrednio lub pośrednio dotyczy granic Polski ze wszystkimi jej sąsiedziami, a więc: granicy polsko-niemieckiej, granicy polsko-radzieckiej,

⁵⁴ Wyrażenie „traktat ustanawiający granicę” (*treaty establishing a boundary, traité établissant une frontière*) pojawiło się w pracach Komisji Prawa Międzynarodowego ONZ w związku z przygotowaniem projektu konwencji o prawie traktatów (artykuł dotyczący zasadniczej zmiany okoliczności) — zob. dokument A/CN.4/190, s. 24. Wyrażeniu temu nadano obszerne znaczenie. W świetle komentarza KPM obejmuje ono „traktaty o cesji, jak również traktaty delimitacyjne” (A/CN.4/191, s. 194). Przez wyrażenie „traktaty delimitacyjne” należy rozumieć kategorię umów, którą tu zaliczono do traktatów dopełniających ustanowienie granicy. Tak szerokie ujęcie jest zrozumiałe w pracach KPM, gdyż chodziło tu o ustalenie odpowiedniej normy prawnej w ramach prawa traktatów (art. 62 konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów), a nie o przeprowadzenie rozróżnienia traktatów pod względem ich roli, jaką odgrywają w procesie powstawania granicy.

⁵⁵ Oprócz prac powołanych już wyżej należy tu w szczególności wymienić następujące prace A. Klafkowskiego: *Podstawy prawne granicy Odra-Nisa na tle umów: jaltańskiej i poczdamskiej*. Poznań 1947; *Granica polsko-niemiecka a konkordaty z lat 1929 i 1933*. Warszawa 1958; *Umowa poczdamska z dnia 2 VIII 1945 r. Podstawy prawne likwidacji skutków wojny polsko-niemieckiej z lat 1939-1945*. Warszawa 1960; *Podstawowe problemy prawne likwidacji skutków wojny 1939-1945 a dwa państwa niemieckie*. Poznań 1966; *Układ Polska-NRF z 7 grudnia 1970 r. Podstawy interpretacji w świetle prawa międzynarodowego*. Warszawa 1973.

przebiegającej przez dawne Prusy Wschodnie, oraz granicy polsko-czechosłowackiej, gdyż ustanowienie nowej granicy polsko-niemieckiej przekształciło część dawnej granicy czechosłowacko-niemieckiej w granicę polsko-czechosłowacką.

a) Granica polsko-niemiecka

Ustanowienie granicy polsko-niemieckiej nastąpiło w umowie poczdamskiej. O ile umowa jałtańska zawierała zapowiedź, że Polska uzyska istotny, ale bliżej nieokreślony, przyrost terytorialny, umowa poczdamska określiła granicę jako biegnącą „bezpośrednio na zachód Świnoujścia, a stąd wzdłuż rzeki Odry do zbiegu jej z zachodnią Nysą i wzdłuż zachodniej Nysy do granicy z Czechosłowacją”.

O tym, że w umowie tej nastąpiło ustanowienie granicy polsko-niemieckiej, a więc przesądzenie zagadnienia zwierzchnictwa terytorialnego w odniesieniu do terytoriów na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej, decydują następujące elementy:

- a) określenie odnośnych obszarów jako „byłe terytoria niemieckie”;
- b) wyłączenie tych terytoriów z radzieckiej strefy okupacyjnej w Niemczech i niepodleganie władzy Sojuszniczej Rady Kontroli nad Niemcami;
- c) charakter zarządu polskiego na tych terytoriach, który w istocie równał się rozciągnięciu polskiej suwerenności⁵⁶;
- d) postanowienie rozdziału XIII Umowy Poczdamskiej w sprawie wysiedlenia ludności niemieckiej.

W tych okolicznościach czynności określone w umowie poczdamskiej jako *final delimitation* i *final determination* zachodniej granicy Polski, które miały być odłożone do *peace settlement*, mogły oznaczać jedynie akty dopełniające ustanowienie granicy polsko-niemieckiej. W tych okolicznościach ewentualny traktat pokoju byłby jedynie traktatem dopełniającym ustanowienie omawianej granicy.

Ustanawiając granicę polsko-niemiecką mocarstwa działały na mocy swej najwyższej władzy nad Niemcami; odnośna decyzja była więc dla Niemiec, a obecnie dla dwóch państw niemieckich, wiążąca. Z tego względu zarówno układ zgorzelecki o wytyczeniu ustalonej i istniejącej polsko-niemieckiej granicy państwowej z 6 lipca 1949 r.⁵⁷, jak i układ Polska—RFN o podstawach normalizacji ich wzajemnych stosunków

⁵⁶ Analiza tego zagadnienia: A. Klafkowski, *Podstawy prawne granicy Odra-Nisa...*, op. cit., rozdział IV zatytułowany „Pozycja prawna Ziem Odzyskanych”; zob. także K. Skubiszewski, *Zachodnia granica Polski*, op. cit., ss. 415-424, a w szczególności par. 3 zatytułowany „Zarząd polski, czyli rozciągnięcie suwerenności”.

⁵⁷ K. Kocot i K. Wolfke, *Wybór dokumentów...*, op. cit., ss. 29-32.

z 7 grudnia 1970 r.⁵⁸ są umowami dopełniającymi ustanowienie granicy polsko-niemieckiej (zachodniej granicy Polski): zawierają one uznanie tej granicy, które ma charakter deklaratoryjny.

Układ zgórzelecki zawiera ze zrozumiałych względów postanowienie bardziej szczegółowe. W szczególności układ ten postanowił o dokonaniu delimitacji granicy (termin „delimitacja” w układzie nie występuje): „Dla wytyczenia w terenie polsko-niemieckiej granicy państwowej, wymienionej w art. 1, Wysokie Układające się Strony powołują Mieszana Komisję Polsko-Niemiecką z siedzibą w Warszawie [...]” (art. 3).

Kompetencje komisji były szerokie, bowiem art. 1 Układu nie zawierał — co się tyczy opisu granicy — nic ponad powtórzenie formuły poczdamskiej. Trzeba więc było ustalić szczegółowy przebieg granicy na odcinku „na zachód od miejscowości Swinoujście” na morskich wodach wewnętrznych, a także przebieg granicy rzecznej na Odrze i Nysie Łużyckiej. Praktyką państw wypracowała co prawda pewne wzorce, gdy chodzi o przebieg linii granicznej na rzekach granicznych, możliwe są jednak i występują rozwiązania od nich odbiegające⁵⁹. Ogólne postanowienie umowy poczdamskiej nie wykluczało możliwości, że Odra i Nysa Łużycka zostaną w całym swym biegu poddane zwierzchnictwu Polski⁶⁰. Ostatecznie przyjęto zasadę środka głównego nurtu (Talweg), a w odniesieniu do części niezeglownych środka rzeki lub głównej odnogi⁶¹. Akt o wykonaniu wytyczenia granicy podpisany został we Frankfurcie nad Odrą 27 stycznia 1951 r.⁶²; zawiera on sześć obszernych załączników (opis przebiegu linii granicy, albumy, mapy granicy, protokoły znaków granicznych itd.).

Polska i NRD zawarły następnie umowy dotyczące reżimu granicy (umowy o stosunkach prawnych na wspólnej granicy państwowej itd.)⁶³, które można określić jako umowy w szerokim znaczeniu dopełniające ustanowienie granicy.

Na zakończenie należy powtórzyć zasadniczą konkluzję, iż żadna z umów zawartych przez Polskę z NRD i RFN, a zwłaszcza układ zgórzelecki i układ normalizacyjny Polska—RFN nie były traktatami ustanawiającymi granicę⁶⁴, gdyż funkcji takiej spełniać nie mogły.

⁵⁸ Tamże, ss. 534 - 535.

⁵⁹ Zob. J. Tyranowski, *Odra jako rzeka graniczna po drugiej wojnie światowej*. [w:] *Status prawnomiędzynarodowy Odry*. Opole 1982, ss. 45 i n.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Tamże.

⁶² F. Jarzyna, *Umowy graniczne ...*, op. cit., ss. 23 - 24.

⁶³ Teksty tych umów znajdują się w wymienionym wyżej zbiorze F. Jarzyny.

⁶⁴ Stanowisko RFN w sprawie układu z Polską z 7 grudnia 1970 r. i jego ocenę prawną zawierają zwłaszcza następujące opracowania: A. Klafkowski,

b) Granica polsko-radziecka

Do traktatów ustanawiających polsko-radziecką granicę należy zaliczyć następujące umowy: umowę poczdamską, umowę między Polską i ZSRR o polsko-radzieckiej granicy państwowej z 16 sierpnia 1945 r.⁶⁵ oraz umowę między Polską a ZSRR o zamianie odcinków terytoriów państwowych z 15 lutego 1951 r.⁶⁶

Umowa poczdamska ustanowiła granicę polsko-radziecką w części przylegającej do Morza Bałtyckiego, tj. w dawnych Prusach Wschodnich. Na treść tego aktu składa się postanowienie rozdz. VI umowy poczdamskiej (miasto Königsberg i przylegający do niego obszar), które stosunkowo dokładnie określa, jaka część Prus Wschodnich ma być przekazana Związkowi Radzieckiemu i rozdz. IX stanowiący, że pozostała część Prus Wschodnich, tj. część, która nie została oddana pod administrację ZSRR (łącznie z obszarem b. Wolnego Miasta Gdańska) będzie podlegać administracji państwa polskiego. Aktami dopełniającymi to postanowienie jest art. 3 umowy z 16 sierpnia 1945 r. oraz umowa między Polską i ZSRR o wytyczeniu istniejącej polsko-radzieckiej granicy państwowej w części przylegającej do Morza Bałtyckiego z 5 marca 1957 r.⁶⁷, która zawiera szczegółowy opis granicy. Artykuł 1 tej umowy rozpoczyna się następującym sformułowaniem, wskazującym na jej charakter jako aktu dopełniającego:

„Układające się strony potwierdzają, że ustalona w 1945 roku na Konferencji Berlińskiej i istniejąca obecnie granica państwa między [...] w części przylegającej do Morza Bałtyckiego [...]”⁶⁸.

Dalej artykuł ten zawiera szczegółowy opis przebiegu granicy, a art. 2 powołuje dla wytyczenia tej granicy w terenie Komisję Mieszaną. Zgodnie z protokołem o rozgraniczeniu polskich i radzieckich wód terytorialnych w Zatoce Gdańskiej z 18 czerwca 1958 r.⁶⁹ tej samej Komisji zle-

Układ Polska—NRF z 7 grudnia 1970 r. . . ., op. cit.; K. Skubiszewski, *Nowe traktaty w sprawach niemieckich: problemy terytorialne*. „Państwo i Prawo” nr 5/1973, ss. 13 i nast.; K. Skubiszewski, *Zachodnia granica polski*, op. cit., zwłaszcza ss. 276 - 282; J. Tyranowski, *Traktaty w sprawie granic między Polską i dwoma państwami niemieckimi a problem sukcesji państw*, „Przegląd Zachodni” nr 3/1979.

⁶⁵ F. Jarzyna, *Umowy graniczne . . .*, op. cit., ss. 7 - 8.

⁶⁶ *Tamże*, ss. 9 - 13.

⁶⁷ *Tamże*, ss. 14 - 15.

⁶⁸ Artykuł 3 umowy z 16 sierpnia 1945 r. zawierał wzmiankę o ostatecznym rozstrzygnięciu zagadnień terytorialnych przy „uregulowaniu pokojowym”. Jest to jedyne tego typu sformułowanie w umowach granicznych zawartych przez Polskę.

⁶⁹ F. Jarzyna, *Umowy graniczne . . .*, op. cit., ss. 16 - 17.

cono wykonanie wszelkich prac związanych z rozgraniczeniem polskich i radzieckich wód w Zatoce Gdańskiej.

Traktatem ustanawiającym granicę polsko-radziecką zgodnie z tzw. linią Curzona jest umowa z 16 sierpnia 1945 r. Dla określania charakteru prawnego tej umowy odnośnie do omawianej części granicy istotne znaczenie mają następujące sformułowania:

„Prezydent Krajowej Rady Narodowej [...] i Prezydium Rady Najwyższej [...], pragnąc uregulować sprawę granicy państwowej między Polską i Związkiem SRR w duchu przyjaźni i zgody, postanowili w tym celu zawrzeć niniejszą Umowę i mianowali jako swych Pełnomocników:

[...],

którzy [...], zgodzili się na następujące postanowienia:

Artykuł 1

Zgodnie z decyzją Konferencji Krymskiej ustalić granicę państwową między Rzeczypospolitą i Związkiem SRR wzdłuż „linii Curzona” z odchyleniami od niej na rzecz Polski [...].”

Formułę tę należy odczytać w ten sposób, że obie strony postanowiły ustalić, a więc ustanowić granicę polsko-radziecką zgodnie z decyzją Konferencji Krymskiej (tj. decyzją zawartą w umowie jałtańskiej). Ze sformułowania tego wynika, że decyzja konferencji jałtańskiej stanowiła faktyczną podstawę granicy, której ustanowienie nastąpiło w dwustronnej umowie między Polską i ZSRR.

Art. 2 umowy zawiera szczegółowy opis granicy, a dla przeprowadzenia granicy w terenie powołano Komisję Mieszaną.

Kolejnym traktatem ustanawiającym granicę polsko-radziecką była umowa między Polską i ZSRR o zamianie odcinków terytoriów państwowych z 15 lutego 1951 r. Na podstawie tej umowy nastąpiła wzajemna cesja odcinków terytorialnych o ogólnej powierzchni 480 km² każdy. Załączniki do umowy zawierają opisy linii granicy na odcinkach objętych zamianą, a dla przeprowadzenia linii granicznej w terenie powołano „Komisję dla Delimitacji Granicy”. Polska i ZSRR zawarły też umowy regulujące reżim granicy⁷⁰.

c) Granica polsko-czechosłowacka

Umowa poczdamska, ustanawiając granicę polsko-niemiecką wzdłuż Odry i Nisy zachodniej (Łużyckiej) „do granicy czechosłowackiej”, przekształciła dawną granicę czechosłowacko-niemiecką od miejsca, gdzie dawniej stykały się granice Polski, Czechosłowacji i Niemiec (punkt na 27,47 kilometrze biegu Odry)⁷¹ w kierunku na zachód do miejsca gdzie przecina ją Nysa Łużycka, w granicę polsko-czechosłowacką.

⁷⁰ Teksty w zbiorze F. Jarzyny.

⁷¹ Zob. Układ między Polską a Niemcami z 19 sierpnia 1926 r. o administracji

Zgodnie z prawem sukcesji państw przekształcenie wymienionego odcinka granicy czechosłowacko-niemieckiej w granicę polsko-czechosłowacką nastąpiło w sposób automatyczny⁷²; nie były tu potrzebne żadne dodatkowe akty prawnomiędzynarodowe. Obejmując suwerenność nad przekazanym jej terytorium niemieckim, Polska przejęła istniejącą już granicę międzynarodową.

Granica polsko-czechosłowacka została następnie w latach 1956 - 1958 wytyczona w terenie. W toku prac związanych z wytyczeniem granicy nastąpiło wyprostowanie przebiegu linii granicy na niektórych odcinkach, zlikwidowano niektóre enklawy, nastąpiła wymiana pewnych odcinków granicznych. Linia granicy przebiega zgodnie z dokumentami wytyczenia granicy państwowej, która stanowi integralną część umowy między Polską i Czechosłowacją z 13 czerwca 1958 r. o ostatecznym wytyczeniu granicy państwowej⁷³.

Polska i Czechosłowacja zawarły też umowy w sprawie reżimu wspólnej granicy⁷⁴.

odcinka Odry stanowiącego granicę — Dz. U.R.P. 1927, nr 60, poz. 523 oraz *Konwencja między Czechosłowacją z 22 marca 1928 r. w sprawie granicy na Odrze* — *League of Nations Treaty Series*, Vol. 93, No. 2113.

⁷² Na temat odnośnych zasad sukcesji zob. J. Tyranowski, *Sukcesja państw a traktaty w sprawie granic*, *op. cit.*, ss. 125 i n.

⁷³ F. Jarzyna, *op. cit.*, ss. 18 - 19.

⁷⁴ Teksty tamże.